

ФОРМУВАННЯ ЗНАНЬ ПРО ГРАМАТИЧНІ ЗНАЧЕННЯ У ЗДОБУВАЧІВ ДРУГОГО РІВНЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ

FORMATION OF KNOWLEDGE OF GRAMMATICAL MEANINGS IN SECOND-LEVEL HIGHER EDUCATION STUDENTS

У матеріалі статті автори порушують проблему важливого місця викладання освітніх компонентів «Актуальні питання українського термінознавства» та «Загальне мовознавство» у процесі підготовки здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 014 Середня освіта (українська мова і література). У праці проаналізовано особливості вивчення мовознавчої термінології у педагогічних ЗВО, визначено пріоритети у висвітленні явищ лінгвістики, сукупності граматичних значень та правил їх функціонування.

Схарактеризовано особливості викладання ОК «Актуальні питання українського термінознавства» та «Загальне мовознавство», адже ці ОК окреслили свій предмет дослідження, зв'язки з іншими науками, формують власні методи аналізу, описано шляхи формування знань про граматичні значення.

Ілюстративний матеріал для опису лінгвістичних явищ дібрано з мовного наповнення роману «Століття Якова» Володимира Савовича Лиса – журналіста, прозаїка, адже цей твір автора є прикладом українського народного слова.

Стаття є здобутком власних досліджень авторів та підсумком відповідно до отриманих результатів.

Мета роботи – встановити особливості методики викладання матеріалу про граматичні значення, виявити характерну для термінного словосполучення «граматичне значення» однозначність, коли ним називають конкретну структуру, розкрити диференційні ознаки граматичних значень та довести значення системно-структурного дослідження у вивченні ярусів української мови.

Методологія. Вибіркова дисципліна «Актуальні питання українського термінознавства» та обов'язкова «Загальне мовознавство» є основними формами організації наукового пізнання, адже мета викладання цих освітніх компонентів – формування у здобувачів загальних і фахових компетентностей, систематизованих теоретичних знань про характеристики термінних виявів української мови; ознайомлення студентів із сучасними лінгвістичними студіями. Використано певну суму методів і принципів дослідження, які застосовано як елементи дисциплінарної методології. Виокремлено емпіричні методи наукового дослідження: спостереження, узагальнення.

Наукова новизна. Необхідність опрацьованої теми визначено тим, що у методиці викладання українського мовознавства немає достатньо широких праць, у яких би комплексно описувалися лінгводидактими та вченими-лінгвістами особливості вивчення граматичних значень.

Висновки. Вивчення та опис актуальних процесів у сучасній українській літературній мові на лекційних і практичних заняттях, а також впровадження самостійної роботи у педагогічних закладах вищої освіти ефективні за допомогою ілюстративних прикладів. Новий

погляд на мову праці «Століття Якова» дав цікавий матеріал для диференціації та коментування розрізняювальних ознак граматичних значень.

Актуальність і значення праці зумовлені необхідністю розширення теоретичної бази знань у здобувачів ЗВО з питань структури мови (мовного коду).

Ключові слова: українське термінознавство, формування, граматичне значення, актуальні питання, загальне мовознавство.

In the article, the authors raise the issue of the importance of teaching the educational components «Topical Issues of Ukrainian Terminology» and «General Linguistics» in the process of training applicants for the second (master's) level of higher education in the speciality 014 Secondary Education (Ukrainian Language and Literature). The paper analyses the peculiarities of studying linguistic terminology in pedagogical higher education institutions, identifies priorities in covering the phenomena of linguistics, the set of grammatical meanings and the rules of their functioning.

The peculiarities of teaching the EC «Topical Issues of Ukrainian Terminology» and «General Linguistics» are characterised, since these EC have outlined their subject of study, connections with other sciences, form their own methods of analysis, and describe the ways of forming knowledge about grammatical meanings.

The illustrative material for the description of linguistic phenomena is selected from the linguistic content of the novel «The Century of Jacob» by Volodymyr Savovych Lys, a journalist and prose writer, because this work of the author is an example of the Ukrainian folk word.

The article is based on the authors' own research and summarises the results obtained.

The purpose of the study is to establish the peculiarities of the methodology of teaching material on grammatical meanings, to reveal the unambiguity characteristic of the term «grammatical meaning» when it is used to refer to a specific structure, to reveal the differential features of grammatical meanings and to prove the importance of systemic-structural research in the study of the levels of the Ukrainian language.

Methodology. The elective discipline «Topical Issues of Ukrainian Terminology» and the compulsory «General Linguistics» are the main forms of organising scientific knowledge, since the purpose of teaching these educational components is to form general and professional competences, systematised theoretical knowledge about the characteristics of term expressions of the Ukrainian language; to acquaint students with modern linguistic studies. A certain amount of research methods and principles are used, which are applied as elements of disciplinary methodology. The empirical methods of scientific research are highlighted: observation, generalisation.

Scientific novelty. The necessity of the research topic is determined by the fact that in the methodology of teaching Ukrainian linguistics there are no sufficiently broad works that would comprehensively describe the peculiarities of studying

УДК 811.161.2'37'367.335
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2024/69.1.15>

Кардаш Л.В.,

канд. філол. наук, доцент,
доцент кафедри української лінгвістики
і методики навчання
Університету Григорія Сковороди
в Переяславі

Чубань Т.В.,

канд. філол. наук, доцент,
доцент кафедри української лінгвістики
і методики навчання
Університету Григорія Сковороди
в Переяславі

grammatical meanings by linguists and linguists. Conclusions. The study and description of current processes in the modern Ukrainian literary language in lectures and practical classes, as well as during independent work in pedagogical institutions of higher education, are effective with the help of illustrative examples. A new look at the language of «The Century of Jacob» has provided interesting material for differentiating

and commenting on the distinguishing features of grammatical meanings.

The relevance and significance of the work is due to the need to expand the theoretical knowledge base of university students on the structure of language (language code).

Key words: *Ukrainian terminology, formation, grammatical meaning, topical issues, general linguistics.*

Постановка проблеми. Проблемним є розкриття лінгводидактичних особливостей вивчення визначень елементів мови. Проблема також полягає у доведенні значення емпіричних методів наукового дослідження: спостереження, у результаті якого отримують певну суму знань, і узагальнення при вивченні змісту та значення головного компонента мовної системи – структури, проблеми, яка є у новому напрямі дослідження в лінгвістиці – так званої лінгвістики тексту.

Інформація, яку отримано за допомогою цих методів, є основою для подальших розвідок у характеристиці та зіставленні мовних процесів. Це важливо тому, що у процесі навчання формуємо такі програмні результати навчання, як, наприклад: ПРН1 – обізнаний із елементами теоретичного й експериментального (пробного) дослідження в професійній сфері та методами їхньої реалізації та ПРН2 – знає сучасні філологічні й дидактичні засади навчання української мови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасних працях уточнюються і поглиблюються знання про граматичні значення, їх роль. Ведуться пошуки форм і типів засобів вираження граматичних значень. Учені опрацюють питання про значення спостереження над одиницями граматичного рівня при вивченні сучасної української мови у педагогічних закладах вищої освіти.

Методологічною основою теоретичної і практичної підготовки студентів-філологів до реалізації всіх змістових ліній мовної освіти є доробок Т. Донченко, Л. Мацько, О. Демчук, О. Семенов, О. Березюк, Л. Струганець, Т. Симоненкової та ін.

Важливою є праця Костусяк Н. М. «Структура міжрівневих категорій сучасної української мови: монографія» [1]. Цю роботу присвячено вивченню, виявленню і опису важливих ділянок мовної системи – структури міжрівневих категорій сучасної української мови.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Розвиток сучасної мовознавчої науки ставить проблему вивчення граматичних значень в розряд актуальних питань сьогодення і є тим підґрунтям, яке забезпечує активне функціонування мови в усіх сферах суспільного життя. Здійснено диференціацію понять «термінознавство», «термінологія». Та потрібно ширше визначити основні тенденції в розвиткові системи

морфологічних і синтаксичних термінів, враховуючи найновіші гіпотези лінгвістики.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Головною метою цієї публікації є – довести значення змісту матеріалу для викладання та вивчення у ЗВО суті граматичних значень в українській мові.

Завдання – сприяти оволодінню новими підходами та ефективними способами навчання, мотивувати роз'яснення чи витлумачення певних значень, над якими працюють наші та зарубіжні мовознавці; окреслити семантику термінного словосполучення «граматичне значення» як мовної одиниці; з'ясувати типи засобів побудови власне мовних елементів термінотворення.

Принципи і методи роботи над матеріалом статті зумовлені її метою і завданнями.

Виклад основного матеріалу дослідження. Необхідність якісної фахової підготовки майбутніх учителів з української мови вимагає від викладачів мовознавчих дисциплін уміння творчо втілювати концепцію гуманітарної освіти шляхом теоретичної і практичної підготовки магістрів зі спеціальності 014 Середня освіта (Українська мова та література). Вибіркова навчальна дисципліна «Актуальні питання українського термінознавства» та обов'язкова «Загальне мовознавство» є складниками у підготовці фахівців зі спеціальності 014 Середня освіта (українська мова і література), є важливими для вивчення мовознавчих дисциплін. Освітні компоненти «Актуальні питання українського термінознавства» і «Загальне мовознавство» відносяться до дисциплін, які займають особливе місце у системі мовної освіти студентів ЗВО. Предметом особливої уваги є власне мовні елементи лінгвістики і термінотворення. Серед основних питань термінотворення – питання про загальні закони творення термінологічних одиниць, специфіку комунікації залежно від різних умов (соціальних, культурних тощо), структуру мови (мовного коду). Метою курсу «Актуальні питання українського термінознавства» як розділу сучасної гуманітарної сфери знань є: узагальнити лінгвістичні, психологічні, філософські, логічні та інші підходи до живої людської мови, яка творить слова-терміни, поглибити сучасні уявлення про роль і місце термінів у лексичній системі української мови, виділити вимоги до термінів та їх творення.

Необхідно навчити студентів стилістично диференціювати українську лексику, систематизувати способи побудови зовнішньої форми термінологічних одиниць, дослідити термінологічну лексику, яка має свої семантичні та функціональні особливості.

До вивчення мови художніх творів застосовується головним чином термін *текст*, що вживається на позначення синтаксичної одиниці більшої за речення – складного синтаксичного цілого. Текст (роман) – це витвір мовотворчого процесу, якому притаманна завершеність, літературно оброблений твір, який складається з назви (заголовка) і ряду особливих одиниць, об'єднаних різними типами лексичного, граматичного, логічного і стилістичного зв'язку. Викладені в лекційному матеріалі теоретичні положення необхідно ілюструвати прикладами з наукової літератури, ділового мовлення і художньої літератури. Наочний матеріал для опису лінгвістичних явищ пропонуємо добирати з мовного наповнення роману «Століття Якова» Володимира Савовича Лиса [2]. Автор роману не один раз перемагав у «Коронації слова», став переможцем у номінації «Гранд-Коронація». У роботі В. Лиса «Століття Якова» читацька публіка з цікавістю дізнавалася про волинське Полісся різних часів.

Здобувачам пояснюємо, що є розмаїття значень слів у сучасній українській мові. Так, слова мають такі значення:

значення предметності, напр.: «*Мчався через ліс у безвість*» [2, с. 46];

значення ознаки, напр.: «*Важкий сон пережито...*» [2, с. 100]; «*Старий, старий, старий...*» [2, с. 52];

значення процесуальності, напр.: «*Він поплентався до хати*» [2, с. 37];

значення минулого часу, напр.: «*Яків звівся на ноги і побрів за хату*» [2, с. 43];

значення родового відмінка, напр.: «*Вантаження коней, серед яких один білий, в яблуках, для пана командира полку*» [2, с. 101] та інші.

М. П. Кочерган зауважував, що найважливішим і вихідним для граматики є поняття граматичного значення (грамеми) [3, с. 89]: «*Грамматичне значення – узагальнене, абстрактне значення, що властиве цілому ряду слів, словоформ, синтаксичним конструкціям, і яке має в мові своє регулярне й стандартне вираження*» [3, с. 90].

У мовознавчій літературі вказано, що граматичні значення слова є додатковими щодо лексичного значення і слугують для позначення як певних зовнішніх зв'язків предмета чи явища, так і найзагальніших властивостей (О. Д. Пономарів, І. Р. Вихованець, М. П. Кочерган та ін.). Засобом вираження граматичного значення є граматична форма. Здобувачам доводимо, що однорідні граматичні значення утворюють граматичну категорію.

Розглянемо одне слово в реченні, напр.: «*Тиха зимова ніч стояла над польським містом*» [2, с. 96]. Лексема *ніч* означає пору доби, має значення предметності – явище природи. Належить до лексико-граматичного розряду слів, що мають спільні лексичні ознаки, граматичні категорії, синтаксичні функції – іменника. У реченні, яке є поширеним (неелементарним), бо є другорядні члени речення, є простим підметом. Словоформа *ніч* має лексичне значення «часу» і три граматичні категорії іменника: категорію роду – жіночий рід, категорію відмінка – називний відмінок, категорію числа – одинна.

З погляду відношення до дійсності граматичні значення ще можна поділити на реальні й формальні. Так, реальне граматичне значення словоформи *ніч* несе певну інформацію про дійсність. Формальне граматичне значення в межах слова *ніч* не має відношення до дійсності, а в реченні виконує синтаксичну роль підмета.

Такі ж реальні і формальні граматичні значення є у словоформи *сніг* у реченні «*Сніг під ногами скрипів*» [2, с. 96].

У реченні «*Оленка сама звелася*» [2, с. 53] словоформа *Оленка* має три граматичні категорії іменника: категорію роду – жіночий рід, категорію відмінка – називний відмінок, категорію числа – одинна.

Усі змінні граматичні категорії певного слова формують його парадигму, напр.: парадигма іменника налічує 14 словоформ по 7 відмінків в однині і множині, парадигма прикметника 24 словоформи (по 6 відмінків у трьох родах і 6 у множині).

За роллю у мові граматичні значення поділяються на класифікаційні, синтаксичні і номінативні.

Є певні способи вираження граматичних значень, вони виражаються за допомогою матеріальних засобів. Так, до аналітичних способів належить вираження граматичних значень за допомогою:

прийменників, напр.: «*Та біля дому, де їх мали чекати дві кобіти, ждали два здоровенних гевали*» [2, с. 75];

допоміжного дієслова бути, напр.: «*А тепер він був ладен Зосю разом з сином високо на руках підняти*» [2, с. 179];

часток, напр.: «*Може б, йому полегшало*» [2, с. 57];

сполучників, напр.: «*Шов і не боявся, що хтось там перестріне*» [2, с. 96] (сполучник між однорідними присудками), «*Не раз цю зустріч і розмову пригадував Платон Мех, по-вуличному Цвіркун*» [2, с. 36] (сполучник між однорідними додатками);

порядку слів, напр.: «*Він тоді здався*» [2, с. 57], «*Вона раптом з доброго дива закотила очі*» [2, с. 53], «*Сховав, як казав, надійно*» [2, с. 37].

Вираження граматичних значень може бути за допомогою синтетичних способів. До них належать такі способи:

за допомогою афіксів, напр.: «Якове Платоновичу, вам погано?» [2, с. 52], «Правильно, дідуся мій Якове...» [2, с. 53] (форми кличного відмінка); наголосу, напр.: «І руки не підніме» (розрізнявальна функція) [2, с. 32]; чергування; суплетивізму.

Вивчаючи граматичні значення, застосовуємо такі методи навчання: лекція, пояснення, бесіда, дискусія, проблемний виклад навчального матеріалу, дослідницький метод, метод проєктів, бліц-опитування, методи контролю та самоконтролю у навчанні.

До групи методів емпіричного дослідження належить тестування, тому необхідно готувати здобувачів до виконання тестових завдань (у кількості чотириста тестових завдань, тривалість виконання – 30 хвилин), напр.:

Що є об'єктом вивчення граматики?

структура, будова мовних одиниць;
слова, текст, їх моделі і схема;
форми слів, словосполучень, речень;
граматичні форми, значення, категорія.

Які морфологічні категорії характерні для іменних частин мови?

лише рід, число, особа;
число, відмінок, вид;
особа, рід, відмінок;
рід, число, відмінок.

Пропонуємо ефективні види контролю: поточний, підсумковий, самоконтроль та форми контролю: усне та письмове опитування, тестові завдання за допомогою комп'ютера або дистанційних засобів навчання тощо. Використовуємо письмовий контроль (короткострокові тематичні письмові самостійні роботи) на практичних заняттях, презентації, виконання завдань для самостійної роботи, мікродосліджень, оцінка за реферат, студентські презентації та виступи на наукових заходах, круглих столах тощо, робота в мережі Інтернет.

Здобувачам необхідно надати також зразки аналізу комунікативних ситуацій, спеціальні запитання, завдання, що сприятимуть глибшому засвоєнню матеріалу, оволодінню основними законами термінотворення. Важливі наочні методи: показу,

або ілюстрації (моделей, схем та ін.); комп'ютерний (метод роботи з комп'ютером), імітації (наслідування), роботи з інформаційними джерелами.

Висновки і пропозиції. Можемо зробити висновки, що ефективність лекційних і практичних занять з дисциплін «Актуальні питання українського термінознавства» та «Загальне мовознавство» у ЗВО залежить від теоретичного рівня змісту матеріалу, що вивчається, і підбору матеріалу для прикладів, які ілюструють мовні явища. У процесі теоретичної і практичної підготовки майбутні вчителі української мови повинні отримати глибокі знання з української лінгвістики, адже сума знань становить основу для вироблення фахових умінь і навиків, є умовою того, що фахівець буде мати глибокі знання з мови, буде знати її граматичну структуру та засоби. Структура занять з дисциплін «Актуальні питання українського термінознавства» та «Загальне мовознавство» у ЗВО, вибір шляхів добору мовного матеріалу для спостережень у процесі професійної підготовки здобувачів, простеження ефективності певних методів та можливостей інноваційних технологій навчання у вивченні граматичних значень є сферою для подальших досліджень лінгводидактики, оскільки у сучасну епоху вища освіта має особливо важливе значення.

Кожен спосіб вираження граматичних значень, які не бувають ізольованими, має свої переваги і певні недоліки. Ще немає єдиного трактування граматичних категорій, що сформовані завдяки граматичним значенням. Тому у межах отриманих результатів можна намітити перспективу подальшого студювання у цьому напрямку разом із опрацюванням матеріалу про методи дослідження лексичного складу мови.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Костусяк Н. М. Структура міжрівневих категорій сучасної української мови: [монографія]. Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. 452 с.
2. Лис В. С. Століття Якова. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2010. 240 с.
3. Кочерган М. П. Загальне мовознавство: підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих закладів освіти. Київ: Видавничий центр «Академія». 1999. 288 с.